

J.F.A. Tischbein 'De kinderen van Hertog Carl August von Sachsen-Weimar und Eisenach' (1798). Collectie Schlossmuseum Weimar.

Pionier van de romantiek

De invoelende portretten van Tischbein

Tekst Marloes de Moor

Johann Friedrich August Tischbein was de beroemdste Duitse portretschilder van zijn tijd: de periode waarin de West-Europeaan zijn gevoelsleven ontdekte. Ook in Nederland werd zijn kwaliteit gewaardeerd, mede dankzij de losheid en natuurlijkheid in zijn werk, die je niet zag bij de Hollandse portretschilders. Over de kunstenaar en zijn vernieuwende stijl.

De 'Leipziger Tischbein' wordt Johann Friedrich August Tischbein (1750-1812) ook wel genoemd. Een nuttige toevoeging, want er waren in de 18de eeuw meer Tischbeins actief als portretschilder. Minstens tien vaders, zonen, ooms, neven en nichten uit deze Duitse kunstenaarsfamilie verdienden de kost met schilderen. Veel namen van mannelijke familieleden begonnen met Johann en dat kon nogal eens tot verwarring leiden. Johann Friedrich August, verreweg de meest vooruitstrevende van de Tischbeins, dankt zijn bijnaam aan zijn aanstelling als directeur van de kunstacademie van Leipzig. Zijn oom Johann Heinrich staat bekend als de 'Kasseler-Tischbein', zijn neef Johann Heinrich Wilhelm, beroemd van het portret van Goethe, is de 'Goethe-Tischbein'.

Met zo veel artistiek talent in de familie was het haast onvermijdelijk dat ook Johann Friedrich August kunstenaar zou worden. Toen hij in 1750 in zijn wieg in Maastricht lag, portretteerde zijn vader, Johann Valentin Tischbein, in diezelfde stad negen militaire gouverneurs voor een bijzondere galerij. Al gauw werd duidelijk dat de jonge Johann Friedrich August in zijn voetsporen zou treden. Hij ging in de leer bij zijn vader en later bij zijn oom Johann Heinrich Tischbein de Oudere in Kassel, bij wie hij opgroeide. In 1780 trad Johann Friedrich August als hofschilder in dienst van vorst Von Waldeck und Pyrmont in Bad Arolsen. Dankzij diens steun kon hij zijn studie in Frankrijk en Italië voltooien.

Hoogste kringen

'In de jaren tachtig van de 18de eeuw kwam Tischbein in Nederland terecht,' vertelt Paul Knolle, conservator van Rijksmuseum Twenthe. Hij verbleef langere periodes achtereenvolgens in Den Haag en schilderde honderdvijftig portretten van Nederlanders uit de hogere kringen. Hij legde verschillende leden uit de stadhoudelijke familie vast, onder wie Wilhelmina van Pruisen en Willem V. Mede dankzij de contacten van zijn familie kwam hij in deze kringen terecht. Zijn vader had eerder de Friese Oranjes geportret-

J.F.A. Tischbein
'Dubbelportret van Jacob
Hendrik Boode en Catharina
Antoinette Martin' (1791).
Collectie Museum Van Loon.

teerd. Bovendien was onze Tischbein al bekend van zijn portretten in pastel. Het was dus niet zo gek dat ze aan hem dachten bij grote opdrachten.' Dat Tischbein in Nederland veel succes oogstte, blijkt uit de postuum verschenen memoires van zijn dochter Caroline (1783-1843): 'Met moed en nieuwe kracht begon vader nu te werken, en al snel kreeg hij van alle kanten zoveel bestellingen voor portretten dat hij er nauwelijks aan kon voldoen; bovendien verschaft de heer Van Scherenberg mijn ouders toegang tot de hoogste kringen van de grote stad, waar de persoonlijke kwaliteiten van beiden warme waardering en lof vonden,' schreef zij onder andere over haar vader. Rond 1800 was Tischbein een begrip in Duitsland, de bekendste portretschilder in de wijde omtrek. Ook daar portretteerde hij vele vorsten en vooraanstaande burgers. Hij werd aangesteld als directeur van de kunstacademie in Leipzig. Tussendoor reisde hij nu en dan naar Sint-Petersburg waar hij veel goed-betaalde opdrachten van de Russische adel kreeg.

Romantiek

Tischbein vergaarde roem als portretschilder van de hogere rangen, maar onbelicht blijft soms dat hij bovenal een pionier van de romantiek was. Knolle: 'Tischbein was de eerste Europese kunstenaar die mensen op een vernieuwende manier portretteerde. In zijn werk verbeeldde hij de ideeën van de filosoof Jean-Jacques Rousseau en diens geestverwanten. Anders dan zijn voorgangers zette Tischbein de mens op de voorgrond in een natuurlijke omgeving. Eerder werd met religieus ontzag naar de natuur gekeken; de mens was daarin nietig.'

Hij zette de mens op de voorgrond in een natuurlijke omgeving

Binnen de romantiek lag de nadruk op het gevoelsleven, intimiteit, echtheid en natuurlijkheid. Tischbein gaf in zijn werk uitdrukking aan deze ideeën. 'De houding van de geportretteerden is losser. Zo schildert hij een vader en dochter die elkaar stevig vasthouden, kleine kinderen die op schoot zitten of een man die tegen een muurtje leunt, terwijl zijn vrouw de baby de borst geeft. Dat was voor die tijd heel bijzonder.' Een voorbeeld van die werkwijze is het schilderij *De kinderen van Hertog Carl August von Sachsen-Weimar und Eisenach*. Losjes hangt een jongeman over de balustrade. Zijn zus prinses Caroline kijkt liefdevol naar haar oudste broer. Hun jongere broertje, Carl Friedrich, streelt een papegaai. 'Het familieportret is gesitueerd in de wilde natuur en oogt speels. Alle kenmerken van Johann Friedrich August Tischbein zitten erin,' legt Knolle uit. 'Het

gevoel, de wilde natuur, de moderne kleding, de losse houdingen. Dit zou je vroeger nooit op deze manier zien. Kinderen uit de 16de en 17de eeuw werden stijf, als kleine volwassenen, afgebeeld. Maar Tischbein schildert het kind juist op een speelse manier. De scène oogt ongedwongen, bijna als een kiekje dat met een smartphone is gemaakt. Er zit een suggestie van snelheid in.' Ook typisch voor de romantiek is het dubbelportret van het echtpaar Jacob Hendrik Boode en Catharina Antoinette Martin. 'Hij kijkt bijna verliefd naar haar, zijn hand losjes op haar arm. Hun houding is aanhankelijk. De Engelse mode is losser dan de Franse. Ze dragen geen pruik, maar laten hun eigen haar zien. Dat was eerder ongebruikelijk. Een paar zou toen veel strenger en stijver zijn afgebeeld.'

Tischbein tentoongesteld

Hoewel Tischbein een prominente rol in Nederland speelde, is tot nu slechts één tentoonstelling over zijn werk te zien geweest. Dat was in 1987 in Amsterdam. De nadruk lag op de Nederlandse portretten. Dat hij in Nederland sindsdien weinig tentoongesteld is en intussen minder bekend is, heeft volgens Knolle te maken met nieuwe opvattingen over wat mooi is in kunst. 'In de 19de eeuw is het werk van talrijke belangrijke kunstenaars wegens veranderde esthetische inzichten ondergesneeuwd geraakt. In Duitsland is Tischbein echter nog altijd een 'naam'. Het museum in Kassel heeft een grote collectie met werken van hem en toont die permanent.'

Met de tentoonstelling *Johann Friedrich August Tischbein en de ontdekking van het gevoel* brengt Rijksmuseum Twenthe daar verandering in. 'Wij zetten het werk van J.F.A. Tischbein, graag weer in de schijnwerpers. Naast ruim veertig schilderijen en twaalf olieverfschetsen laten we ook twintig nooit eerder vertoonde tekeningen zien. Het zijn vlot getekende schetsen van scènes in de open lucht, met familieleden en kinderen. Hij laat komische voorvallen zien, zoals een man die over een touw valt en een ander die daar om staat te grinniken. Ook dit is nieuw en veel losser dan hoe tot dan toe werd gewerkt.' Johann Friedrich August Tischbein liet zeshonderd schilderijen na en overleed in 1812 tijdens een bezoek aan zijn dochter Caroline in Heidelberg. 📍

Rijksmuseum Twenthe
Lasondersingel 129-131
7514 BP Enschede
+31 (0)53 201 20 00
www.rijksmuseumtwenthe.nl

Geopend van dinsdag t/m zondag van 11.00-17.00 uur. *Tischbein en de ontdekking van het gevoel* is te zien t/m 19 januari 2020. De tentoonstelling kwam tot stand in nauwe samenwerking met Paleis Het Loo in Apeldoorn en de Gemäldegalerie Alte Meister in Kassel.